

VII. IN MEMORIAM

Witold Wołodkiewicz (1929–2021) *Vir sapiens plebem suam erudit*

13 lutego 2021 r. – koniec karnawału stał się dla romanistów polskich i nie tylko dniem bardzo smutnym, gdyż wieczorem zmarł Profesor Witold Wołodkiewicz.

Witold Wołodkiewicz urodził się w Warszawie, w rodzinie o korzeniach litewsko-łotewskich. Ukończył prestiżowe liceum im. Stefana Batorego, a następnie, wzorem swego ojca adwokata, studiował na Wydziale Prawa Uniwersytetu Warszawskiego. Od początku interesował się prawem rzymskim – królową nauk prawniczych i choć wykłady z prawa rzymskiego profesora Edwarda Gintowta nie należały do najbardziej błyskotliwych, związał się z nim ze względu na wnikliwe, ukazujące początki i rozwój prawa rozważania wykładowcy, a może również z powodu duchowej łączności – obaj bowiem wywodzili się z Kresów Rzeczypospolitej. Więż ta pogłębiania w czasie seminariów trwała aż do śmierci profesora Gintowta. Po ukończeniu studiów, 15 grudnia 1952 r. Witold Wołodkiewicz został zatrudniony w Katedrze Prawa Rzymskiego i zaczął prowadzić konsultacje. Warto zaznaczyć, że drugim prowadzącym wykłady z prawa rzymskiego był profesor Rafał Taubenschlag. Wprawdzie sami profesorowie reprezentowali pozostające w sporze szkoły, jednak ich uczniowie, Witold Wołodkiewicz i Krystyna Bukowska oraz Józef Modrzejewski i Henryk Kupiszewski, zgodnie ze sobą współpracowali.

Badania naukowe Witold Wołodkiewicz rozpoczął od prawa rodzinnego, publikując recenzję pracy Eduarda Volterra *La conception du mariage à Rome* („Revue Internationale des Droits de l’Antiquité” 1955, t. II, s. 365–379 oraz „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1957, t. IX, z. 2, s. 333–341), która zawierała ostateczne sformułowanie tezy, że w Rzymie od najdawniejszych czasów istniał jeden rodzaj małżeństwa, a zawarcie małżeństwa było czymś odrębnym od nabycia przez męża *manus*. Recenzja ta zapoczątkowała pogłębione badania nad miejscem i rolą kobiety w strukturze rzymskiej rodziny, które zaowocowały rozprawą doktorską pt. *Materfamilias* opublikowaną później w „Czasopiśmie Prawno-Historycznym” 1959, t. XI, z. 2, s. 45–63 oraz w wersji włoskiej: *Attorno al significato della nozione di ‘materfamilias’* (w: *Studi in onore di Cesare Sanfilippo*, III, Napoli 1983, s. 773–756). Widać więc, że od początku Witold Wołodkiewicz „wyprzedzał swą epokę”, podejmując badania nad zagadnieniami – rolą kobiet – które dopiero w kolejnych dziesięcioleciach stawały się przedmiotem studiów nie tylko w środowisku romanistycznym.

W czasach swej młodości w PRL-u Witold Wołodkiewicz nie miał łatwego życia. W kraju o granicach zamkniętych dla niepokornych zdołał jednak dzięki swemu wykształceniu i znajomości języków uzyskać stypendium i wyjechać do Włoch. Ten pierwszy wyjazd za granicę, do Turynu, miał ogromny wpływ na twórczość przyszłego uczonego. Spotkanie i długie dyskusje z prof. Giuseppem Grosso na temat rzymskich kontraktów i ich miejsca w systemie źródeł zobowiązań wpłynęły na późniejszy wybór tematu monografii habilitacyjnej *Obligationes ex variis causarum figuris. Studia nad źródłami zobowiązań w rzymskim prawie klasycznym* (Warszawa 1968), opublikowanej później w wersji włoskiej, pt. *'Obligationes ex variis causarum figuris'. Ricerche sulla classificazione delle fonti delle obbligazioni nel diritto romano classico* („Rivista italiana per le scienze giuridiche” 1970, nr 14, s. 77–241) oraz tematykę kolejnych artykułów poświęconych tzw. odpowiedzialności quasi-deliktowej, wśród których należy wymienić *'Deiectum vel effusum' oraz 'positum aut suspensum' w prawie rzymskim* („Czasopismo Prawno-Historyczne” 1968, t. XX, z. 2, s. 23–46), opublikowany także w wersji włoskiej pt. *'Deiectum vel effusum' e 'positum aut suspensum'* („Rivista italiana per le scienze giuridiche” 1968, nr 14, s. 365–391). Ten pierwszy pobyt we Włoszech był też początkiem znajomości z prof. Edoardem Volterrą i wieloma włoskimi romanistami z różnych ośrodków naukowych, a potem regularnych kontaktów z największymi romanistami. Z profesorami włoskimi oraz ich uczniami ośrodek warszawski do tej pory utrzymuje ożywione kontakty, a na pomoc i wsparcie, zwłaszcza w trudnych czasach dla Europy z za „żelaznej kurtyny”, Polacy zawsze mogli liczyć.

Pierwsza naukowa dysertacja Profesora, napisana jeszcze przed obroną doktoratu, *Nieznana rozprawa z XVII w. o pozwie w prawie rzymskim i polskim* („Czasopismo Prawno-Historyczne” 1959, t. XI, z. 2, s. 103–142) dała początek badaniom nad wpływem prawa rzymskiego na późniejsze prawodawstwo. Problematyka ta została ukazana w pracach: *Rzymskie korzenie współczesnego prawa cywilnego* (Warszawa 1978) oraz *Les origines romaines de la systématique du droit civil contemporain* (Wrocław 1978), była też później wielokrotnie podejmowana w artykułach.

Profesor miał renesansowe horyzonty, był niestrudzonym badaczem nie tylko instytucji prawa rzymskiego, lecz także europejskiej kultury prawnej, zwłaszcza czasów Oświecenia i epoki napoleońskiej. Kiedy uczeni z Europy Wschodniej w latach 80. pisali na temat rewolucji społecznych i prawnych w Rzymie, Witold Wołodkiewicz zwrócił uwagę na *Encyklopedię* Diderota, na temat której nie było wówczas opracowań. Wtedy właśnie powstała Jego praca: *Prawoznawstwo w poglądach i ujęciu Encyklopedystów* (Warszawa 1990), a następnie artykuły: *Code civil des Français. Uwagi na marginesie dwóchsetlecia Kodeksu Napoleona* („Forum Iuridicum” 2004, nr 3, s. 113–128); *Cicerone nei Campi Elisi (Secondo i Dialoghi dei morti di Fénelon)* [w: F. Salerno (red.), *Cicerone e la politica. Atti del convegno di Diritto romano. Arpino, 29 gennaio 2004*, Napoli 2004, s. 15–24]; *'Livre préliminaire' – 'titre préliminaire' dans le projet et dans le texte définitif du Code Napoléon* („Revue Historique de Droit Français et Etranger” 2005, t. 83, nr 3, s. 441–455); *Międzynarodowe prawo prywatne w pracach nad Kodeksem Napoleona* [w: A. Łazowski, R. Ostrihansky (red.), *Współczesne wyzwania europejskiej przestrzeni prawnej. Księga pamiątkowa dla uczczenia 70. urodzin profesora Eugeniusza Pionka*, Kraków 2005, s. 672–690]; *Osservazioni sui lavori del Codice civile francese: corrente romanistica e il-*

luministico-naturalistica (w: 'Ars Juris'. *Festschrift für OkkoBehrends zum 70. Geburtstag*, Göttingen 2009, s. 621–641); *Jean-Étienne-Marie Portalis et la législation napoléonienne* („Revue Historique de Droit Français et Etranger” 2014, t. 92, nr 1, s. 123–130), by wyliczyć tylko te najważniejsze.

W nurcie badań nad znaczeniem prawa rzymskiego dla europejskiej kultury prawnej mieszczą się studia Witolda Wołodkiewicza nad rzymskimi paremiami i ich rolą w europejskiej tradycji. Owocem tych badań były liczne publikacje naukowe [w tym: W. Wołodkiewicz (red.), A. Kacprzak, J. Krzynyówek (współautorzy), *'Regulae iuris'. Łacińskie inskrypcje na kolumnach Sądu Najwyższego Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 2001 i późniejsze wydania], a zwieńczeniem – kierowanie zespołem, który doprowadził do „uwiecznienia” najważniejszych paremii w sposób materialny, dzięki umieszczeniu ich na kolumnach otaczających gmach Sądu Najwyższego. Tematyce paremii poświęcił też Witold Wołodkiewicz liczne artykuły: *I brocardi latini nella pratica giudiziaria polacca. A proposito delle iscrizioni latine sul nuovo Palazzo di Giustizia di Varsavia* („Iura” 1996, nr 47, s. 27–41); *'Lex retro non agit'. Un brocardo nella giurisprudenza polacca* (w: *'Iuris vincula'. Studi in onore di Mario Talamanca*, VII, Napoli 2002, s. 465–477); *Le 'regulae iuris' latine nella pratica giudiziaria e nell'architettura forense in Polonia* (w: *'Regulae iuris'. Ipotesi di lavoro – tra storia e teoria del diritto*, Napoli 2016, s. 189–200).

W latach socjalizmu, kiedy w Polsce prawo handlowe nie istniało jako odrębny przedmiot w kształceniu uniwersyteckim, On jako jedyny prowadził wykłady monograficzne z historii prawa handlowego, nawiązując do najlepszych wzorów z tej dziedziny z dwudziestolecia międzywojennego. Swoją wiedzę teoretyczną wykorzystywał także w praktyce, będąc arbitrem w międzynarodowym i polskim arbitrażu – postępowaniu, które wtedy w Polsce prawie nie funkcjonowało.

Zagadnienie stosunku reżimów totalitarnych do prawa rzymskiego przedstawiał Profesor w takich pracach, jak: *Reżimy autorytarne a prawo rzymskie* („Czasopismo Prawno-Historyczne” 1993, t. XLV, z. 1–2, s. 437–444); *Il diritto romano nei paesi del „socialismo reale” ed il cambiamento delle opinioni dopo il crollo del sistema totalitario* [w: M. Miglietta, G. Santucci (red.), *Diritto romano e regimi totalitari nel '900 europeo. Atti del seminario internazionale (Trento 20–21 ottobre 2006)*, Trento 2009, s. 143–173].

Witold Wołodkiewicz od dawna żywo interesował się historią nauczania prawa rzymskiego oraz modelem studiów prawniczych i rolą prawa rzymskiego w wykształceniu prawnika. Z tego zakresu napisał wiele artykułów, m.in. *L'insegnamento del diritto romano in Polonia* („Index” 1976, nr 6, s. 383–394); *The Continuity of Roman Law in the Civil Law Socialist Countries* (w: *Estudios en Homenaje al Profesor Juan Iglesias*, II, Madrid 1988, s. 1091–1106); *Un dialogo di Fénelon e le critiche settecentesche al diritto romano* („Buletino dell'Istituto di Diritto Romano” 1988, nr 91, s. 237–251); *Nauczanie prawa – między wymaganiami teorii i praktyki* (w: *Nauka prawa na odrodzonym Uniwersytecie Warszawskim. Materiały z sesji maj 1988*, Warszawa 1991, s. 9–24); *Il diritto romano e la cultura giuridica d'oggi* („Ius antiquum = Drevnee Pravo” 1998, nr 1(3), s. 159–169); *I cambiamenti del codice civile polacco dopo 1989 possono essere trattati come segno del ritorno alla tradizione romanistica?* [w: P. Bělovský, M. Skřejpek (red.), *The Roman Law Tradition in Societies in Transition. Proceeding of the International Conference held*

in Prague 14–16 May, 2002, Praha 2003, s. 129–142]; *Il diritto romano esisterà ancora? A margine di nuovi disegni di riforma degli studi giuridici in Polonia* („Iura” 2014, nr 62, s. 159–169); *Studia prawnicze – nauka przepisów czy nauka prawa* (w: ‘Noctes iurisprudentiae’. *Scritti in onore di Jan Zabłocki*, Białystok 2015, s. 305–313).

Nic więc dziwnego, że owocem jego doświadczeń był skrypt (napisany wspólnie z Marią Zabłocką) pt. *Prawo rzymskie. Bruliony z Wykładów* (t. I–II, Warszawa 1993–1994) przetłumaczony też na język wietnamski, a następnie kilkakrotnie wydawany podręcznik (napisany wspólnie z Marią Zabłocką) pt. *Prawo rzymskie. Instytucje* (I wyd. Warszawa 1995, VI wyd. Warszawa 2014), który w zwięzłej formie przedstawia rozwój rzymskiego prawa prywatnego i jego znaczenie w europejskiej kulturze prawnej. Profesor wypromował sześcioro doktorów, a dwoje z nich (Agnieszka Kacprzak i Jerzy Krzynówek) otrzymało *veniam legendi*.

Ostatnio Profesor zastanawiał się, czy w dzisiejszym „państwie prawa” prawo jest stosowane rozsądnie i zgodnie z poczuciem sprawiedliwości, czy rzymskie paremie, wyrażające obawę przed zbyt rygorystycznym stosowaniem prawa, wciąż jeszcze mają wartość. Twierdził, że nawet najlepsze prawo może zostać zepsute przez jego nierozsądne stosowanie. Jeśli zaś jakość prawa stanowionego pozostawia wiele do życzenia, tym więcej rozsądku należy oczekiwać od osób je stosujących. Podawał przykłady prawa tworzonego w pośpiechu, według doraźnych żądań polityków lub opinii publicznej sterowanej przez media, i zwracał uwagę, że zalew przepisów i ich wielokrotne nowelizacje (często jeszcze przed wejściem ustawy w życie) stawiają pod znakiem zapytania jakość stanowionego prawa.

Witold Wołodkiewicz był nie tylko niestrudzonym prekurem nowych kierunków badań w Polsce i na świecie, ale także na długo przed rozwojem międzynarodowej wymiany studenckiej, dzięki swym kontaktom i przyjaźniom, zwłaszcza z profesorami włoskimi, zorganizował w Warszawie Międzynarodową Szkołę Prawa Rzymskiego. Wykładowcami w niej byli, oprócz Polaków, najznakomitsi profesorowie włoscy z Neapolu, Rzymu, Catanii, Padwy, a także z najważniejszych ośrodków naukowych w Niemczech, zaś słuchaczami młodzi badacze, pochodzący początkowo z państw należących do kręgu kultury europejskiej, ale z czasem również z krajów bardziej kulturowo odległych, takich jak Chiny. Ci ostatni nie tylko pogłębiali swoją wiedzę na temat prawa rzymskiego i korzeni europejskiej kultury prawnej, ale mieli także możliwość poznania polskiej kultury i sztuki, której stawali się miłośnikami. Jeden z nich napisał nawet wiersz o Chopinie, którego wartość literacką trudno jednak ocenić, gdyż jest napisany po chińsku.

Witold Wołodkiewicz zawsze zdawał sobie sprawę ze znaczenia docierania do szerszego grona czytelników z kulturą prawną *sensu largo*. Nie stronił więc od krótszych, ale zawsze wnikliwych opracowań. Jego minieseje, przez całe lata drukowane w czasopiśmie „Palestra”, zostały następnie wydane w formie zbiorów: *Czy prawo rzymskie przestało istnieć* (Kraków 2003) oraz *Europa i prawo rzymskie. Szkice z historii europejskiej kultury prawnej* (Warszawa 2009). Upowszechnianie idei prawa rzymskiego znalazło także wyraz w dwóch dziełach typu encyklopedycznego, a mianowicie w pracy (napisanej wspólnie z Władysławem Rozwadowskim i Januszem Kamińskim) pt. *Prawo rzymskie. Słownik encyklopedyczny* (Warszawa 1986) oraz współredagowanym tomie pt. *Wielka Encyklopedia Prawa, I: Prawa świata antycznego* (Warszawa 2014), w którym pomieścił wiele haseł.

Przez kilkadziesiąt lat Profesor był nie tylko cenionym i lubianym wykładowcą na macierzystej uczelni, ale także w uniwersytetach zagranicznych, głównie we Włoszech i Francji (Università di Camerino, *professore a contratto* – r. akad. 1982–1983; Paris I – Panthéon-Sorbonne, *professeur invité* – 1987 r.; IV-e Séction École Pratique des Hautes Études – Sorbonne – r. akad. 1991–1992, *directeur d'études invité étranger*; cykle wykładów w Università di Napoli I Facoltà di Giurisprudenza w latach 1989–2003; Università di Sassari 2000, *professore a contratto*; Università di Roma II, 2005).

Był inicjatorem międzypokoleniowego seminarium, na które przez kilkadziesiąt lat uczęszczali nie tylko studenci i doktoranci, ale także badacze przygotowujący prace habilitacyjne. Dzięki temu młodsze pokolenie mogło poznać warsztat badawczy i metody pracy starszych kolegów, a referenci przedyskutować swoje ustalenia badawcze w szerszym gronie. Nierzadko w seminarium prowadzonym przez Profesora uczestniczyli pracownicy i doktoranci z innych katedr, a nawet z innych uczelni. Zawsze też Profesor dbał o to, by zapoczątkowane przez Niego kontakty z naukowcami z całego świata mogły być kontynuowane zarówno przez Jego uczniów, jak i przez badaczy z innych polskich uczelni.

Witold Wołodkiewicz brał udział w licznych międzynarodowych kongresach i konferencjach, kolokwiah i seminariach. Swoje zagraniczne przygody naukowe opisał w dziele zatytułowanym *Moje peregrynacje naukowe 1939–2003* (Kraków 2008), wydanym też w wersji włoskiej pt. *Itinerari di un giurista europeo. Dall'Università di Varsavia alla Federico II* (Napoli 2010).

Był członkiem międzynarodowych stowarzyszeń naukowych, m.in.: Accademia Pontaniana, Société d'Histoire du Droit, Société Française du XVIII-e siècle; członkiem *consiglio scientifico* Centro Internazionale di studi romanistici „Copanello”, a także członkiem rad naukowych czasopism: „Index. International Survey of Roman Law”, „Iura. Rivista internazionale di diritto romano e Antico”; kolegium redakcyjnego „Pisma Adwokatury Polskiej Palestra” i członkiem rady programowej czasopisma „Zeszyty Prawnicze”. Ponadto był członkiem Towarzystwa Naukowego Warszawskiego, przewodniczącym rad naukowych, m.in.: IBI UW (przewodniczył radzie naukowej OBTA do 2005 r.), Instytutu Historii Prawa UW, Instytutu Nauk Prawnych PAN; przewodniczącym Rady Naukowej Ośrodka Badawczego Adwokatury. Pełnił funkcję prodziekana Wydziału Prawa i Administracji UW oraz przez wiele lat dyrektora Instytutu Historii Prawa UW i kierownika Katedry Prawa Rzymskiego i Antycznego.

Przez ponad 60 lat był pracownikiem Wydziału Prawa i Administracji UW, gdzie przeszedł wszystkie etapy kariery naukowej uwieńczone w 1978 r. tytułem profesora. Od 1998 r. był związany się z Ośrodkiem Badań nad Tradycją Antyczną. Jego wkład w historię Uniwersytetu Warszawskiego był tak znaczący, że w 2019 r. Senat Uniwersytetu Warszawskiego podjął uchwałę o uroczystym odnowieniu Jego doktoratu.

Profesor Wołodkiewicz był także rektorem Europejskiej Wyższej Szkoły Prawa i Administracji w Warszawie, przewodniczącym Komitetu Nauk o Kulturze Antycznej Polskiej Akademii Nauk.

W dowód uznania zostały wydane: dwutomowa księga ku Jego czci pt. *Au-delà des frontières. Mélanges Witold Wołodkiewicz* (t. I–II, Warszawa 2000; z wykazem publikacji za lata 1957–2000), poświęcony Mu tom czasopisma „Index. International Survey of Ro-

man Law” (2019, nr 47) i numer „Zeszytów Prawniczych” (2020, t. 20, nr 4; z wykazem publikacji za lata 2000–2020).

Został odznaczony Złotym Krzyżem Zasługi, oficerskim Krzyżem Odrodzenia Polski i Krzyżem Komandorskim Odrodzenia Polski oraz Odznaką „Adwokatura Zasłużonym”.

Odejście Profesora Witolda Wołodkiewicza oznacza koniec pewnej epoki, ale Jego spuścizna pozostanie zawsze z nami, będzie doceniana i wykorzystywana przez kolejne pokolenia romanistów, prawników i historyków.

Maria Zabłocka (Warszawa)